

בחמישה עשר לחודש ניסן - שנת 73 לספירה - לאטר מצור של 12 חודשים - נפלה מצדה בידי הליגאטוס פלוויוס טילווס מפקד הלגיון הרומאי העשירי. מצדה נכבשת שלוש שנים לאחר חורבן ירושלים בידי טיטוס ולאחר כיבוש מבצרי יהודה האחרונים הירודיון ומכור בידי באסוס.

סיפור עמידתה של 967 קנאי מצדה מסופר בספרו של יוספוס "מלחמת היהודים". שם גם מתוארים, ברטט פאחטי, נאומיו האחרונים של אלעזר בן-יאיר.

לדברי יוסף בן-מתתיהו שבעה אנשים נותרו בחיים, נסוטים במבואות המים - שתי נשים וחמישה ילדים.

מספר הנחות יסוד

אין לבוא היום אל 'פרשת מצדה', אלא אם כן מדוברת היא אלי ג ו ומשמעויותיה הרחבניות חורגות מתחומי הרקע והזמן ההסטוריים-ספציפיים. מכאן, שאין יצירה זו מתיימרת להיות הסטורית, אך גם לא ימצא בה כמעט פרט או עובדה הסותרים את הידוע לנו ממקורות הסטוריים-ארכיאולוגיים שבידינו. (ראה הערה בבליוברפית הבאה בסוף המבוא). המחזאי אמר לבנות דרמה קמסחזרת אירוע היסטורי-הירואי בעל חודה דחית-לאומית, אלא לחשוף, בתוך אותם אירועי עבר, את משמעותם החיה גם ב ה ו ה . עם זאת יודגש, כי אין המחזאי אומר לעשות אקטואליזאציה או לנקוט דרך של אנאכרוניזם. כל כוונתו - והוא מודע בכל הקשים שבדבר - להפוך את 'האירוע' ההסטורי לאפשרות של ה ו ה ע כ ש ו ו ה .

ממילא יובן, שאין היצירה אומרת ל ס פ ר את סיפור עמידתה ונפילתה של מצדה. הרוצה להתוודע אל סיפור עמידתם ומוחם של הקנאים, ייטיב לעשות אם יפנה אל ספרי ההסטוריה. כוונתו של המחזאי היתה להתמודד עם ה נ ו ש א העולה מהאירוע ההיסטורי ל א ח ר שהסיפור ידוע לכל. מכאן, שלא העלילה היא המדריכה את הכותב (שהרי זו ידועה לכל צופה) אלא מידת ההתרגשות, ההתפעלות וההתפעמות שזו עוררה בו.

מ צ ד ה - מהי?

צ ד א :

מצדה היא קריאת התגר של ע ס ק ט ן כנגד אימפריה עצומה. מצדה הוכיחה לדורה ולדורות שעדת-אנשים, קטנה ככל שתהיה, הנאמנת בקנאות לאידיאלים שלה, - יכולה לומר לאימפריה אדירה - כדומא של אותם הימים - ל א ן לפנינו עדה של בני-אדם שמעצמן אדירה קמה לערער סדר חייה והערכים הלאומיים-דתיים שלה. יהודים אלה - היחידים באותה עת - לא היו מוכנים להובות שרומא היא ארון ארץ זו. הם סרבו לקבל מרוחו של מלך בשך ודם ושללו כל שלטו נוכרי.

מוחם של אנשים אלה היא מחאתם ה א י ו מ ה והטרגית כנגד אי-האפשרות ל ח י ו ת בתוך עולם בו אחה מבקש להתקיים על-שם השקפותיו. זהו הסירוב המחלט לקבל סדר-חיים-חדש שאינך מאמין בו.

מעולם לא רצתה עדה-אנשים לחיות יותר מאנשי מצדה. הם בורחים מירושלים בשעת החורבן הגדול וחיים עוד שלוש שנים לאחר הרס המקום המקודש להם ביותר. הם מבקשים לחיות על-פי אמונתם וחירותם. הם מקווים להחזיק מעמד בהר המוקף והמוות ובאותה שעה עצמה הם מקווים לבאולה נסיח (קץ-הימים) עליה ויברזו המגילות. רק הרצון המלחמתי לחיים הוא המחוקק במצור. רק מי שכה רוצה לחיות חיים מלאים ואמייתיים (מתוך חירות דתית ולאומית כאחד) יודע שהחיים משוללים כל טעם שעה שאינך יכול לחיות חיים אלה. או-אז, המוות הוא המוצא. הם בוחרים במוות ומחליטים בדיעה צלולה לוותר על עולמם זה (שהרי הם יכלו להיכנע וליפול לידי פלוויוס סילוה ולהציל את עורמם). רק אנשים אלה יודעים כי המוות למענם הוא טוב חדש של חיים. מצדה אמרה לדורה ולדורות - לא החיים כש לעצמם הם ערך, אלא החיים שראוי לחיות אותם.

מכאן, שמצדה בעיני איננה רק הודיה, אלא הרעיון ניצבים בני-אדם (בכל מקום ובכל זמן) מול הברירה הנוראה כל כך: חיים ללא אמונה בערכים, או ויתור על חיים אלה והסקת המסקנות הבלתי-נמנעות. ויחד עם זאת, מצדה מאירה באור יקר-מחריד כמה מהתהליכים ההסטוריים בו עמד העם היהודי מאז ועד עצם היום הזה.

צד ב' :

התאבדותם של 960 איש - לוחמים, נשים וטף - מכה באלם את הרומאים. הם אינם יכולים לעכל את הרעיון כי יש ערך חשוב יותר מהחיים. המוות - כשלעצמו - ובכל חנאי שהוא - משולל כל משמעות. המוות הוא סוף-פטוק ולא פתיחת דרך-חדשה. עדה זו הוכיחה להם בהוכחה נוראה כי גם עם קטן יכול לשרוד לקבל את הצעת-החיים שמציעה גדולה; כי החיים בכל חנאי - אינם ערך. נצחונה הפיסי של רומא הוא גם - באותה שעה עצמה! - כשלונה הרוחני הגדול. רומא לא יכולה היתה למצדה ברבע שהיא לא יכלה לשכנעם שכואי להם להיוותר בחיים. רומא הובסה ברבע שלא עלה בידיה לשעבד את אנשי מצדה ורומא הגדולה חוששת מהר קטן זה שיהפך להיות סמל למורדים אחרים במרחבי האימפריה.

שהרי כיצד להכין אחרת את הטרדותה של האימפריה הגדולה בחיסולו של ההר הקטן הזה? איך להכין שהאימפריה מעגינה חשיבות כה גדולה בחיסול ספיחיו האחרונים של המרד היהודי? הלא אנו נמצאים ב-75, שלוש שנים אחרת בפילת המקדש, לאחר הקמת שער הנצחון של טיטוס ברומא. והנה, צץ לפתע במזרח קוץ חדש - מצדה. אז גשלים פלוויוס סילוה והלגיון העשירי (10 אלפים חיילים) לצור על ההר במשך 12 חודשים בתנאים מדבריים קשים ביותר והמטרה - שיעבודם הגמור של הקנאים או חיסולם.

ורומא, מתוך נקודת השקפתה - צודקת: כל זמן שקיימת 'מצדה', ויהיה ההר רחוק ומדברי ככל שיהיה, הגנה נצחונה-השהלטותה של האימפריה איננו שלם. יחידה מזאת, עצם משמעות הנצחון הרומאי מוטל בספק. האם לא כך יש להכין את הרצון הרומאי להשכיח את פרשת מצדה מן ההסטוריה (כמעט ואין לנו עדויות רומאיות על פרשה זו לכך מספרו של פלוויוס). ברבע שעמידתה והתאבדותה של מצדה יישכחו - רומא ניצחה.

מצדה זו המבוכה הנוראה של האימפריה שאינה מסוגלת לעכל קיומם של עמית קטנים המוכנים למות ללא לחיות עפ"י חוקי האימפריה ואמונותיה.

ההר נופל לידי רומא בט"ו בניסן - חג הפסח. האין בתאריך זה משום אירוניה אלוהית? דומה, שאנשי-מצדה רואים עצמם כמקריבי-גופם קרבן פסח. או צא וראה בהתאבדות זו מעין עקידת-יצחק, בו אבות עוקרים בגיהם בצו אמונתם ואחר - בניגוד לאברהם הקדמון - הם עוקרים עצמם זו העקידה הטוטאלית הנוראה-נשגבה ביותר בתולדות האדם. אין זה רק קידוש השם במובנו הדתי האסקטולוגי, אלא אף קידוש ערכי-האדם בהיותו גברא חופשי בצלם אלוהים.

הערות על קווי-העלילה

שלושה קווי-התרחשות ביצירה:

קו א': המפקד הרומאי, הליגאטוס פלוויוס סילווס, המתפרץ עם לגיונו אל החר העולה באש, איננו יכול להכין את המתחולל לגד עיניו. גילוי הגופות השחורות מזרוע איתו. לדעתו זהו סירוף שאין הוא וחייליו יכולים להסביר או להצדיק. גילוי זה מכניסו אל תוך היסטוריה גוברת והולכת - שהרי ההתאבדות של היהודים מצביעה על כשלונם. על אף המאמץ הצבאי-הלוגיסטי העצום שהוא השקיע במשך שנה שלימה אין הוא יכול להתיימר כי ניצח את קומץ המגינים. "מי ניצח?" - זו השאלה שתייסר את כליותיו לאורך כל היצירה. הוא מחליט לחסל את זכרו של הר הקנאים הזה ע"י הרס שיטתי ושריפת כל הגופות. כן הוא מכשף מן ההסטוריונים והמסורדים שלו את שאי-אפשר לבקש - לא להזכיר את קיומו של החר. השכחת מצדה, כאמור, יש בה אולי כדי להציל את כבודו וכבוד רומא.

בהסטוריה אבטורדית שלו הוא מגיע עד למצב של סיוט בו הוא פוגש במפקד היהודי אלעזר בן-יאיר. מתקיים דיאלוג מר ואכזרי, אך בן וחושפני בין החי לכיף המת. סילווס מפסיד את המערכה, על אף השארותו בחיים. עם יציאתו מן המקום - ריח של בשר אדם, הנשרף ע"י החיילים, מרחף בחלל.

קו ב': יוספוס פלוויוס מספר לנו כי מכל הגזורים נשארו בחיים שתי נשים וחמישה ילדים שהסתתרו במבואות המים. עם פרוץ החיילים את חומת-הסוגרים מתגלים שרידים אלה. תוך כדי מפגשי-העלילה בנויה, נחשפים מאורעות שונים על-ידי סיפוריהם של הילדים והנשים להסטוריון. סיפורים אלה, הנעוצים כולם בתוך ההתרחשות ההסטורית, כוונתם להאיר בתארה תיזונית-הומנית את אידועי המצור שקדם לפילה. ההסטוריון הראציונאליסט נכרך בפני האפשרות לכתוב על אירועים הסטוריים שאינם מתקבלים על דעתו. הוא חושש מקוראיו שלא יאמינו בסיפורת של מצדה. והרי ההסטוריה צריכה להתקבל על הדעת.

קו ג': היחסים השונים העולים מתוך יחסיהן של שתי הנשים להסטוריון ולמפקד. יחס גלובל גם על יחסים מורכבים יותר אל החיים והמוות. שהרי נשים אלה חייכות להתמודד עם משמעות המוות של יקיריהן שהתאבדו אלא אף עם העובדה שהן סירבו - מסיבות שונות - להיגרר וחסרות למוות זה. אגב כך, מעמדת המורכבות האנושית ביחסי עזת-מצדה למוות. החר יש להגות שלא הכל קיבלו בשלווה סטואית את הצעת ההתאבדות (ובידוע מספר יוספוס כי אלעזר נאמר ל ש נ י נאומים כדי לדרבן את אנשיו אל מותם).

שלושה קווי התרחשות אלה שזורים אלה באלה ליחידה אחת. בה מעשים העולם הרומאי-ההרולדי מזה ועולמם של היהודים המתים מזה המופיעים במסיכות של מתיים ובמקהלת מתיים. גיבוריהם אידיאית תהומית זו בין שני עמים, בין שתי חסימות עולם ואמונה, חייבת לבוא לכלל מסע פיסי ממש.

הערות על האספקטים התיאטרליים

ביצירה מוסיקאלית-תיאטרלית יש להקדיש חשיבות-לב רבה לאספקטים התיאטרליים. התיאטרון אינו רק את המימד החזותי-אקוסטי לכל שנאמר לעיל מן הכתיבה האידיאית-פילוסופית. אין זה יכולה להיות רק יצירה המעמידה התנגשויות רעיוניות. התנגשויות אלה חייכות ללבוש צורות תיאטרליות תואמות והמחזאי היה ער להן מאוד.

רואה אני את המחזה כמעין החרוטה גל אדיאטורית בין העולם הרומאי לעולם היהודי. הנה, משום כך, נראה לי כמתאים ביותר שמקום-ההתרחשות התיאטרלית תיעשה ביצירה ותישא אופי גלאדיאטורי ככל האפשר. הבמה איננה אלא מחציתו של אמפייתאטרון רומאי בתוספת

פרוציניום המזכיר את שדה-משחקי המרות של איצטדיון רומאי. ההתרחשויות השונות תיעשנה על גבי משטחי-המדריגות השונים, מה שמעניק ריבוי אינסופי של אחרי התרחשות ופעילות. מדריגות אלה אינן אלא ההר הכבוש, על מקומותיו הגיאוגרפיים השונים, ויש לנצל ככל האפשר את הריבוי הזה.

על הר זה משתרע עולם המתים בדמותם של היהודים המתים שגופותיהם ערומים כמעט ומסוכרו מות לפניהם. מתים אלה, בשלבים שונים של המחזה, נמצאים בתנועה כוריאוגרפית מתמדת ומעניקים תנועתיות מאקברית להתרחשויות. יש, ובמקומות הראויים לכך, מתעוררים המתים וחיים את חייהם או את מפגשם עם עולם הרומאים. יש להקפיד על חיוניות נוכחותם הפסלית והמיתפיסית של המתים הללו. החיילים הרומאים, כמו גם קציניהם ומפקדיהם, הולכים בינותם ולא תמיד הם מודעים בקיומם.

על ההר הזה מחקיימות שתי גורחות תיאטרליות בעלות עוצמה - המתים והחיילים הרומאים ביניהם. נוכחות זו חייבת להיות גם נוכחות ניגודית מובהקת בלבוש, בתנועה וכו'. יש להעניק חשומת-לב מיוחדת לשילוב בין הסצינות הקאמריות הבונות את היצירה לבין שיזורן של סצינות אלה בחוץ הנוכחות ההמונית-המתמדת של המקלות (המתים, החיילים). ההתמודדות נעשית בין המקלות מכאן, לבין הנפשות הפועלות בעלילה מכאן. יש למעט ככל האפשר באלמנטים סצניים דקוראטיביים, לבד מאלה המסומנים בהערות והמקבלי משמעות סמלית - כמו השמש, הנשר, הכדים ועוד. יש להציג את היצירה ללא הפסקה.

להגדיר את הסוג הדרמטי-מוטיקאלי אליה משתייכת יצירה זו? למי צורך בהגדרות? יש בה מאוירת הרקוויאם. נכון יותר - רקוויאם דרמטי. בו מתערבים כאחד יסודות של הפילה ושריר דליגיוזית (בחינת חזן ומקהלה), של פעילות דרמטית, של אירועי אלימות ועוד. שווי-המשקל בין אלמנטים אלה הוא חיוני.

המחזה כתוב בחרוז לבן ובמקצב לא-קבוע וחיוניותו של הפיוט היא בעיני תנאי הכרחי לאיזון עדין המחייבים בין הנושא הפאטטי-כאמת לבין הבעתו המבקשת להימנע, במידת האפשר, מפאתיות מודגשת ומהעסה סימבולית.

הערת סיום

דומה עלי כי פרשת מצדה קרובה אל הטרגדיה היוונית. גם מה כבטרגדיה היוונית עומדים גיבורים בפני אין-סופא ומודעים בחוסר מוצא זה. במשך 12 חודשים ראוי הנצורים, מדי שעה, יום ולילה, את טבעת המצור מתהדקת סביבם, בלא להותיר להם כל סיכוי. כגיבור הטרגי, אף 960 יהודים אלה, ידעו כי נחרץ גורלם. כמוהו, אף הם, נחקשו להבין את משמעות מותם, כשם שהם נחקשו להבין את משמעות חורבן הארץ והמקדש, אל אס כן ראו בו השבון אקסטרולוגי-אלוהי שאין להבינו כלל.

אך, בניגוד לגיבור הטרגי ההולך אל מותו הכלתי-נמנע בלא יכולת לבחור במוצא (חיים) אחר, הנה, יהודים אלה בחרו במות וויתרו על החיים שהוצעו להם. בבחירה זו הם הפכו להיות אדוני גורלם ולא עבדים לו. הברירה במות (וזהויה היא פרובלמטית ככל שתהיה - והיצירה הזאת צוסקת בפרובלמטיות זו) היא המעניקה לאירוע ההסטורי את משמעותו האנושית האיומה, משמעות שיש טעם להחמוד איתה בכל דור. ואולי, במי יוד, בדטרנו.

הערה לבליוגרפית

לא אמנה כרוכל את כל החומר הביבליוגרפי בו עיינתי לקראת כתיבת יצירה זו, חומר הקשור בפרשת מצדה, תקופת בית-שני ומבין הקשרים הכתוב השונות - איטיים, סיקריקין, צדוקים ועוד לא ויתרתי על ספרו של יוספוס פלוניוס "מלחמת היהודים", על ספריו של ידן "מצדה", "מלחמת בני אור בכני חושך" או "מגילת בן סירא", שנמצא בחפירות מצדה. כן הסתייעתי ב"כשאומה גלחמת על חירותה", "הרעיון המסיחי בישראל" לי. קלויזנר ובספריהם של יוחנן

אחרוני, בנו רותנברג, צבי אילן, יוחנן לוי ואחרים. גם קבצי המאמרים בס' זכרון
לסוקניק, או במחקרים בתולדות ישראל לגדליהו אלון ועוד עמדו לנגד עיני.
אם כי המקורות ההסטוריים והמחקרים - הנ"ל ואחרים - שמשוני והדריכוני לא-מעט בתשתיות
העלילתית של היצירה, הנה נהגתי חירות בעיצובן של הנמשות הפועלות, כאינטרפרטאציה
האידיאית ובניבוש האספקטים התיאטרליים.

י.א.